

ukazuje się w nim istotne materiały i opracowania dotyczące myśli politycznej, kultury i świadomości politycznej społeczeństwa postradzieckiego.

Andrzej Chodubski

Ree. Arkadiusz Żukowski, *Diaspora polska w Republice Południowej Afryki w warunkach współczesnej unifikacji i dywersyfikacji świata*, Olsztyn 2008, ss. 396.

Wśród zjawisk współczesnego świata ulegających radykalnym przemianom są migracje ludności. Z jednej strony obserwuje się nasilającą się ich skalę, z drugiej zaś, generowanie nowych postaw, zachowań, wartości życia migracyjnego, a w tym radykalizmu przybierającego nierzadko formy „ostateczne”. Migracje ujawniają dużą dychotomię zarówno w powołaniu, jak i praktyce kulturowej; z jednej strony uznaje się je za zjawisko cywilizacyjne, generujące postawy przedsiębiorczości, odwagi, decyzyjności jednostek oraz grup społecznych, z drugiej zaś, postrzega się duże nieprzystosowanie do nowych rzeczywistości kulturowych, wynikających z odrębności tradycji, skutków postępu naukowo-technicznego, rozwiązań prawnych. Wśród migrantów świata wyraźnie zaznacza się obecność Polaków. Zauważa się, że Polacy są obecni na całym globie ziemskim. Migracje Polaków datują się od zarania dziejów państwowości. Powodowały je w przeszłości, jak i obecnie różne przyczyny; wśród nich najistotniejszy jest współcześnie czynnik ekonomiczny.

Jednym z charakterystycznych miejsc osiedlania się Polaków jest Republika Południowej Afryki. O powstałej w kraju tym Polonii przyjęła się wielce pozytywna opinia jako o zbiorowości nowoczesnej, otwartej na znaki przemian cywilizacyjnych, zamożnej. Społeczność ta stanowi swoiste zwierciadło przeobrażeń powodowanych przez procesy globalizacyjne współczesnego świata. Stała się ona przedmiotem uwagi poznawczej Profesora Arkadiusza Żukowskiego z Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego. Od 20 lat zwraca uwagę na przyczyny osiedlania się Polaków w tym kraju, na procesy adaptacyjne, integracyjne oraz asymilacyjne, na bariery i możliwości realizacyjne, na osiągnięcia zawodowe itp.

Swoiste podsumowanie wieloletnich badań

przedstawił ostatnio w prezentowanej monografii. W poznaniu badawczym odniósł rzeczywistość polonijna Republiki Południowej Afryki do teorii życia migracyjnego, do trendów dyktowanych przez procesy globalizacyjne zarówno w ładzie unifikującym, jak i dywersyfikującym życie kulturowe.

W analizie badawczej diasporę traktuje się jako oddzielnego aktora stosunków międzynarodowych; zwraca się uwagę na związki i wzajemne interakcje pomiędzy diasporą a krajem wychodźstwa, w tym tworzenie przez nią lobby politycznego w kraju osiedlenia; postrzega się rolę diasporę w kształtowaniu polityki transnarodowej. Podkreśla się, że pojecie „diaspora” nabiera współcześnie nowego znaczenia, odnoszącego się do globalnej deterytorializacji, transnarodowych migracji i kulturowej hybrydyzacji (global deterritorialization, transnational migration and cultural hybridity). Wśród współczesnych diaspor budowana jest nowa tożsamość, która zawiera zarówno elementy transnarodowości, jak i hybrydalności.

Siłą przeobrażającą ład diasporalny są procesy globalizacyjne. Powodują one swobodny przepływ ludzi a jednocześnie ujawnia się „kurczenie się czasu, przestrzeni oraz zanikanie granic”; kompresja czasu i przestrzeni powoduje, m.in. unifikację cywilizacyjno-duchową i kształtowanie globalnej świadomości.

W prezentowanej monografii przyjęto za cel badawczy „ukazanie w sposób syntetyczny obrazu przemian diasporę polskiej we współczesnej RPA. Istotne jest wskazanie wartości społeczno-ekonomicznych i politycznych diasporę polskiej w RPA oraz kierunków jej przeobrażeń w warunkach jednocześnie ujawniającej się unifikacji i dywersyfikacji świata”.

Zasadniczy wykład podzielono na cztery rozdziały zatytułowane kolejno: I Zainteresowanie poznawcze diasporę polską w Republice Południowej Afryki, II Współczesne oblicze diasporę polskiej w Republice Południowej Afryki, III Wartości społeczno-polityczne diasporę polskiej w Republice Południowej Afryki, IV Wektory aktywności międzykulturowej i międzynarodowej diasporę polskiej w Republice Południowej Afryki.

W *Wstępie* poprzedzającym wykład skazano na podstawowe elementy metodologiczne i metodyczne rozpoznawanego problemu badawcze-

go, a w tym na aktualność poznawczą migracji i diaspory polskiej w RPA, przyjęte cele i zadania badawcze, zastosowane teorie badawcze, stan badań oraz wskazanie nowych ustaleń zawartych w poszczególnych rozdziałach monografii.

W rozdziale pierwszym zawarto cztery zagadnienia: Kwestie metodologiczne, Geneza diaspory polskiej w Republice Południowej Afryki, 3. Diaspora polska a rasowa i etniczno-kulturowa rzeczywistość Republiki Południowej Afryki, 4. Stan badań nad diasporą polską w Republice Południowej Afryki. Jest to refleksyjny ogląd na rozpoznawany problem. Wskazuje się na ustalenia metodologiczne oraz na ujawniający się dyskurs w sferze pojęć; podkreśla się interdyscyplinarność badań naukowych, a w tym zwłaszcza zagadnień stykowych, do których należą migracje.

Ujawnia się w tym względzie potrzeba wypracowania określonych paradygmatów sytuujących w całości uwarunkowań kulturowo-cywilizacyjnych, tj. wśród ładów: ekonomicznego, politycznego, społecznego, religijnego, edukacyjnego, cywilizacyjnego oraz w patologii życia ludzkiego.

W rozpoznawaniu cząstkowym zjawisk migracyjnych ujawnia się zwykle jednostronność; rozpoznaje się migrację zwykle z pozycji socjologicznych i ekonomicznych; w małym stopniu analizuje się ją z politologicznego punktu widzenia (tj. polityki państwa, funkcjonowania instytucji politycznych, kultury i świadomości politycznej, relacji międzynarodowych). Zauważa się w monografii, że w ostatnich latach odczuwalny stał się brak w Polsce dyskursu metodologicznego dotyczącego najnowszych migracji. W tym względzie ujawnia się nawet dyskusyjność w kwestii posługiwania się terminem „Polonia”. Powodują to przewartościowania dyktowane przez procesy dziejowe; ujawnia się konieczność nowego ujmowania takich kategorii identyfikacyjnych, jak: język, obecne czy poprzednie obywatelstwo, kraj urodzenia, a w tym rodziców, propolska samo-identyfikacja; zauważa się, że coraz szersze grupy ludzi identyfikują się z polskością nie są ani emigrantami, ani Polonią (w pełnym tego słowa rozumieniu); do Polonii nie zaliczają się też osoby studiujące za granicą, pełniące tam funkcje państwowe, jak też osoby pracujące na „kontraktach”, a w tym trwających nawet kilka lat. W tej sytuacji obserwuje się terminy „pośrednie”, jak

np. „Polonia i Polacy w świecie”, odróżnia się pojęcia „polonijny”, „emigracyjny”, „diasporalny”. Różnorodność stosowania pojęć dyktują też odmienne interesy instytucji życia kulturowego, a w tym instytucji politycznych, kościoła, instytucji badawczych, organizacji życia społecznokulturalnego. Najbardziej wpływowa obecnie jest orientacja stosowania pojęcia „diaspora”; rozumie się przez nie rozproszenie danej grupy narodowej, etnicznej, kulturowej czy religijnej poza miejscem pochodzenia (s. 25).

Przypomina się, że pierwsze ślady stałej obecności Polaków w Afryce sięgają XVI w. i dotyczą jej arabskiej części. Kontakty z wybrzeżem południowoafrykańskim odnotowano również w XVI w., co wiązało się w uczestnictwie Polaków w szlaku „korzennym” prowadzącym z Europy do Indii i na Daleki Wschód. Pierwszymi Polakami, których obecność tam odnotowano byli: Krzysztof Pawłowski, płynący w 1596 r. do Indii i pełniący czasowo funkcje kapitana okrętu, oraz jezuita Michał Boym, który w 1644 r. dokonał pierwszego polskiego opisu tej części świata. Pierwszym Polakiem, który osiedlił się tam na stałe był Gaspar da Gama pochodzący z Poznania. Dalszy napływ tam Polaków zaznaczył się w XVII i XVIII w., co wiązało się z działalnością handlowo-kupiecką; wśród nich zaznaczyli się szyprowie i marynarze z Gdańska. Znaczący napływ Polaków zaznaczył się w Afryce Południowej po odkryciu tam złóż diamentów (1867 r.) i złota (1886 r.); w społeczności polskiej znaczący był udział Żydów wywodzących się z przestrzeni Rzeczypospolitej. Niektórzy z polskich imigrantów zdobywali znaczącą pozycję ekonomiczną, np. Walery Kaszkowski stał się właścicielem kopalni złota. Polacy skupiali się wtedy wokół Johannesburga, gdzie podejmowali pracę w górnictwie oraz jego infrastrukturze. Wraz z napływem Polaków utworzona została misja katolicka, którą kierowali trapiści z Misji Mariannhilfskiej; w 1897 r. utworzono tam pierwszą parafię katolicką.

Duża fala imigracyjna Polaków w Afryce Południowej zaznaczyła się w okresie międzywojennym; szacuje się ją na 3–4 tys. osób; w ważnym stopniu napływ Polaków ograniczały restrykcyjne przepisy imigracyjne. Społeczność polsko-żydowską szacowano tam w okresie międzywojennym na 10–15 tys. osób (s. 47). W czasie II wojny światowej wraz z napływem ludności polskiej

utworzono w Pretorii konsulat generalny RP oraz w Durbanie agencję konsularną; nadto utworzono Polskie Centrum Informacji oraz Polski Fundusz pomocy. Po II wojnie światowej, w nowej sytuacji politycznej świata liczna społeczność polska opuściła RPA. Jej miejsce zajmowali nowi emigranci, zwłaszcza Polacy z Wielkiej Brytanii, z obozów uchodźczych i jenieckich z Niemiec, Austrii, Włoch; szczególną grupę stanowili byli żołnierze Polskich sił Zbrojnych, w tym ok. 100 lotników, którzy uzyskali zgodę na osiedlenie się w tym kraju. W powojennej rzeczywistości wpływ indywidualnych emigrantów z Polski był słabodowy – rocznie od 10 do 30 osób.

Republika Południowej Afryki stanowi tzw. mozaikę rasową, narodowościową, etniczną, językową oraz religijną. Rzeczywistość ta jest przyczyną generowania różnych podziałów i ich konsekwencji dla życia kulturowego; np. mimo zniesienia instytucji apartheidu społeczeństwo południowoafrykańskie dzieli się na grupy rasowe: Afrykanów, ludność białą, kolorową (Kolorodów) oraz Azjatów (Hindusów); każda z grup charakteryzuje się odmiennością kulturową, która jest też sygnatem odrębności identyfikacyjnej; w kraju obowiązuje 11 języków urzędowych (s. 65). W wykładzie dostarcza się bogatej, starannie uporządkowanej pod względem poznawczym faktografii o rzeczywistości narodowościowo-etnicznej RPA; ukazuje się ją z polskiego punktu widzenia, a w tym w kontekście położenia tam diaspory polskiej.

Wskazując problem zainteresowania poznawczego losami Polaków w RPA oraz ich odbicie w literaturze przedmiotu zwraca się uwagę, m. in. na trudności występujące już na etapie procedur weryfikacji przynależności narodowej. Polacy bowiem określani są jako *Poles*, *Polanders*, *Poland's people*; pojęcie to stosuje się do polskobrzmiących nazwisk, jako że mają one różny rodowód, często niewiążący się z polskością (s. 84). W identyfikacji narodowej i etnicznej zwraca się w wykładzie uwagę na bazę źródłową wytworzoną przez podmioty życia polonijnego, media, informacje internetowe. Wyczerpująco zarysowano obraz odbicia spraw polonijnych w publikacjach zarówno książkowych zwanych naukowymi i popularnym, jak w różnej proveniencji artykułach. Zwraca się uwagę na wymiar rejestracyjny wiedzy o Polakach w RPA, jak też eksplanacyjny-predykcyjny. Opracowanie to jest ważną czę-

ścią badawczą, wzbogacającą w sposób uporządkowany poznawczo wiedzę o specyfice położenia Polaków w RPA oraz o uleganiu ich wpływom procesów globalizacyjnych.

W rozdziale drugim monografii wydzielono sześć kwestii poznawczych: 1. Liczebność diaspory polskiej w Republice Południowej Afryki i jej przestrzenne rozmieszczenie, 2. Pozycja społeczna i zawodowa diaspory polskiej w Republice Południowej Afryki, 3. Organizacje diaspory polskiej w Republice Południowej Afryki jako przejaw funkcjonowania współczesnych elit polonijnych, 4. Liderzy organizacji diaspory polskiej w Republice Południowej Afryki jako przejaw funkcjonowania współczesnych elit polonijnych, 5. Szkolnictwo polonijne jako stymulator tożsamości diaspory polskiej w Republice Południowej Afryki, 6. Polki w Republice Południowej Afryki i ich wkład w rozwój ekonomiczny, społeczno-kulturalny i polityczny kraju osiedlenia.

Jest to najbardziej konstytutywny ogłęd życia społeczności diasporalnych. Podstawowe pytania dotyczą: gdzie jest ona osiedlona, jaka jest jej liczebność, w jakim stopniu funkcjonuje ona władze instytucjonalnym, jakie są główne podmioty tej instytucjonalności, jaka rolę pełnią liderzy i elity tej społeczności, jaką rolę pełni religia i jej zinstytucjonalizowanie, jaka rolę spełnia odrębność edukacyjna, a w tym jaką rolę spełniają kobiety? Są to nośne pytania zarówno ze względu na wymiar rejestracyjny, deskrypcyjny poznania, jak też istotne są z punktu widzenia strategii i taktyki życia polonijnego, bowiem ujawnia podstawowe pytanie, czy w dobie globalizacji świata, tworzenia się globalnej społeczności obywatelskiej zachowa się tradycyjny model instytucjonalizacji życia diasporalnego?

Przybliżając szacunki Polaków w RPA, zauważa się, że mimo napływu wciąż nowych grup polskich imigrantów, np. w latach 80. 7–10 tys. osób, w oficjalnych statystykach nie ulegają powiększeniu; przyjmuje się, że w 2008 r. diaspora polska stanowiła tam 10–30 tys. osób (s. 112). W różnych jednak doniesieniach, prezentujących Afrykę oraz miejsce w niej Polaków spotyka się szacunki wielokrotnie większe. Polacy skupiają się przede wszystkim na obszarach silnie zurbanizowanych, a w tym w Johannesburgu (w północnych dzielnicach) i Kapsztadzie; spotyka się znaczące skupiska w Pretorii, Durbanie, Pietermaritzburgu, Port Elizabeth, Vnderbijlpark i Sekundzie.

Pozycja społeczna diaspory polskiej w RPA – na tle innych grup narodowościowych i etnicznych – jest silnie uwarunkowana jej umiejętnościami i wykształceniem. Gros tej diaspory kwalifikuje się jako „ludzie sukcesu”; zauważa się jednak krytycznie, przytaczając opinię o całej tej społeczności „Jedni zadowoleni, drudzy rozczarowani, a jeszcze inni załamani. A wszystko wywodzi się od socjalnego pochodzenia, wykształcenia i światopoglądu. Dla jednych emigracja to wielka przygoda życiowa, dla drugich – nowe życie, solidna praca, dla jeszcze innych, niestety, rozpad życia małżeńskiego, rodzinnego i zguba” (s. 115).

Zauważa się, że diaspora polska w RPA jest zdecydowanie największą zbiorowością Polaków na kontynencie afrykańskim. Jej status wyraźnie różni się od położenia innych skupisk polonijnych w świecie, co wyraża się zwłaszcza w pozycji społecznej i strukturze zawodowej; reprezentuje bowiem wysoki poziom społeczny i zawodowy; liczną społeczność stanowią osoby z wykształceniem wyższym; wśród zawodów dominują profesje techniczne; Polacy zajmują średnie szczeble białej hierarchii narodowościowej i społecznej; wyróżniają się znaczną zamożnością (s. 114–115).

Cechą charakterystyczną jest to, że liczni starają się nie wymazywać z pamięci swej tradycji korzeni, a starają się pielęgnować swą polskość, nawet dzieci urodzone w RPA uczą komunikacji w języku polskim.

W społeczności tej zwracają uwagę osoby pracujące na największych uniwersytetach oraz instytucjach naukowo-badawczych. Legitymują się znaczącymi osiągnięciami oraz zaznaczają się jako organizatorzy ładu instytucjonalnego (dziekani, dyrektorzy instytutów, kierownicy katedr (s. 121).

Znaczący jest udział Polaków w RPA w polonijnym ładzie instytucjonalnym, zwłaszcza w organizacjach społeczno-kulturalnych. Kulturywują one tradycję, kulturę i język polski; zorientowane są na wspieranie organizacyjne najnowszej fali imigrantów. Przy organizacjach tych tworzone są drużyny harcerskie, szkoły sobotnio-niedzielne, zespoły pieśni i tańca, grupy teatralne, drużyny sportowe itp. Ważną instytucją życia diasporalnego jest Kościół katolicki. Zdecydowana większość diaspory polskiej stara się uczestniczyć w uroczystościach niepodległościowo-religijnych w języku polskim. Na początku 2008 r. opieką duszpasterską w RPA objęte były wszystkie większe i średnie skupiska diaspory. Diaspora ta nie

wybudowała jednak ani jednego kościoła polskiego (s. 137).

W wykładzie dostarcza się bogate faktografii na temat aktywności organizacyjnej Polonii, którą przekonywująco porządkuje się i objaśnia, czym dowodzi się wysoki stopień jej uspołecznienia, zaangażowania w życie publiczne, jak też ukazuje się tradycyjne komponenty kultury politycznej. Szczególny wymiar w tym względzie ma aktywność społeczna kobiet; zauważa się, że miała ona niejednokrotnie charakter pionierski (s. 179).

W rozdziale trzecim zaprezentowano zagadnienia: 1. Stosunek do demokratycznych przemian i sytuacji wewnętrznej w Republice Południowej Afryki, 2. Partycypacja i preferencje wyborcze w wyborach na urząd prezydenta RP oraz w wyborach do Sejmu i Senatu RP, 4. Integracja Polscy z Unią Europejską, 4. Pamięć o Lotach nad Warszawę i Powstaniu Warszawskim. Z kolei w rozdziale czwartym ukazano kwestie: 1. Kontakty z innymi diasporami w Republice Południowej Afryki, 2. Związki z Polską – krajem wychodźstwa, 3. Migracje zagraniczne. Jest to oryginalna część wykładu, jako że dotyczy wartości i postaw współczesnej diaspory.

Na podstawie badań własnych, a w tym materiałów pozyskanych metodami zwanymi socjologicznymi (obserwacja uczestnicząca, wywiad, rozmowa ukierunkowana) zarysowano stosunek diaspory polskiej w RPA do przeszłości zjawisk współczesnych oraz trendów przyszłościowego rozwoju, zwłaszcza dotyczące kontaktów z Polską oraz innymi skupiskami polonijnymi, diasporalnymi świata.

Zauważa się, że obecnie diaspora polska nie uczestniczy aktywnie w życiu politycznym RPA; stara się żyć na uboczu tamtejszego życia politycznego; w sposób masowy wzięła jednak udział w wyborach parlamentarnych, co było wyrazem akceptacji przemian ustrojowych; ich wyniki nie usatysfakcjonowały jej jako wyborców (s. 204).

Od 1990 r. obywatele polscy przebywający lub zamieszkujący na stałe poza granicami mogą uczestniczyć w głosowaniu w tych krajach, gdzie znajdują się polskie placówki dyplomatyczne i konsularne. Głosowanie ma przede wszystkim wymiar symboliczny, podkreślający związki Polonii z państwem wychodźstwa i przodków. Polonia RPA ujawniła dość duże zainteresowanie wyborami (s. 210). W wykładzie zaprezentowano analitycznie uczestnictwo i wyniki wyborcze

do instytucji przedstawicielskich z lat 1990–2007.

Zjawiskiem charakterystycznym postaw diasporalnych jest z jednej strony deklarowanie apolityczności, z drugiej zaś żywe zainteresowanie przemianami politycznymi zachodzącymi w Polsce. Egzemplifikacją tej rzeczywistości stanowił problem integracji Polski z Unią Europejską (s. 235).

W relacjach polsko-południowoafrykańskich dużą nośność ma pamięć o udziale lotników południowoafrykańskich w lotach nad Warszawę w sierpniu i wrześniu 1944 r. Problem ten ukazano w sposób starannie uporządkowany, zwłaszcza faktograficzne z punktu widzenia różnych jego recepcji poznawczych.

Interesujący aspekt poznawczy w monografii stanowią kontakty Polaków w RPA z innymi społecznościami diasporalnymi, a w szczególności z Węgrami i Czechami; dostarcza się bogatej faktografii, jak i ujęć eksplanacyjnych dotyczących związków, zależności międzydiasporalnych w tym państwie; zwraca się uwagę na odwoływanie się w kontaktach tych do przeszłości oraz ujawnia uwarunkowania płynące z wyzwań współczesności.

Oryginalną część wykładu w aspekcie systematyzacji wiedzy jej objaśnienia. W rozwoju kontaktów polsko-południowoafrykańskich wyodrębniono okresy: 1945–1988 oraz od 1989 r. Charakteryzując stan współczesnych stosunków między obu państwami, zauważa się, że diaspora polska może w dalszym ciągu odgrywać pozytywną rolę w promowaniu Polski jako partnera ekonomicznego, kulturalnego i naukowego RPA oraz spełniać niezwykle ważną rolę w kształtowaniu wizerunku Polski. Diaspora polska jest najliczniejszą w RPA grupą narodowościową z przestrzeni Europy Środkowej i Wschodniej oraz reprezentuje wysoki poziom zawodowy i społeczny (s. 309).

Refleksyjny, całościowy ogląd miejsca diaspor polskiej w rzeczywistości kulturowo-cywilizacyjnej RPA ukazano w *Zakończeniu*. Zauważa się, że przy postępujących procesach adaptacji i integracji diaspora polska w RPA zachowała poczucie odrębności narodowej, chociaż identyfikacja z polskością nie zawsze był równoznaczna z dążeniem do podtrzymania znajomości języka polskiego. Szczególnie silne poczucie polskiej tożsamości narodowej występuje wśród grupy

„Outhoorniaków”; zdecydowana większość diaspor polskiej traktuje RPA jako drugą ojczyznę. Osoby, które przebywają tam przynajmniej kilkanaście lat, uważają RPA za swój kraj. Od 1994 r. organizacje diaspor polskiej i ich liderzy funkcjonując pod rządami „czarnej większości” stoją przed nowymi wyzwaniami cywilizacyjnymi; ważną są w tym względzie wartości tolerancji, kształtowania się unifikującej się społeczności obywatelskiej. Aczkolwiek zauważa się, że przyszłość diaspor polskiej w RPA zależy przede wszystkim od rozwoju sytuacji społeczno-politycznej i ekonomicznej tego. Ważny jest w tym względzie czynnik bezpieczeństwa.

Integralną część monografii stanowi zestawienie bibliograficzne. Jest ono wykonane bardzo starannie; wydaje się, że jest to najpełniejsze zestawienie literatury przedmiotu dotyczące Polaków w RPA.

Książka jest oryginalnym osiągnięciem naukowo-badawczym. Dostarcza się w niej uporządkowanej wiedzy o Polakach w RPA. Wydaje się, że nie sposób jej pominąć w jakimkolwiek rozpoznawaniu rzeczywistości polonijnej w tym kraju.

Andrzej Chodubski

Ree. Jacek Knopek, *Stosunki Polski z krajami Afryki Zachodniej*, Bydgoszcz 2008, ss. 237.

Pozornie pozostająca na uboczu zainteresowań poznawczych Afryka, wobec koncentracji uwagi na procesach globalizacji oraz zagadnieniach integracji europejskiej, stanowi w rzeczywistości przedmiot wielu studiów i analiz badawczych. Na dużą wagę zasługują w tym względzie badania prowadzone przez Profesora Jacka Knopka z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Płonne Jego dociekań jest ostatnio wydana monografia, pt. *Stosunki Polski z krajami Afryki Zachodniej*. Jest to cenne studium poznawcze ukazujące rozwój dawnych i współczesnych kontaktów Polski z regionem Afryki Zachodniej; zwraca się uwagę na uwarunkowania rozwoju kontaktów, specyfikę ich nawiązywania, obustronne korzyści oraz ich poziom rozwoju z poszczególnymi państwami tego regionu.

Wyodrębnienie regionu Afryka Zachodnia dyktują różne względy, aczkolwiek najistotniej-